

NĚKOLIK POZNÁMEK K HISTORII ČESKÝCH CHEMICKÝCH ČASOPISŮ

JAROSLAV ŠILHÁNEK

Ústav organické technologie, Vysoká škola chemicko-technologická v Praze, Technická 5, 166 28 Praha 6
silhanek@vscht.cz

Všeobecně se má zato, že nejstarším českým odborným chemickým časopisem jsou Listy chemické, jejichž vydávání bylo zahájeno v r. 1877 a je mimo vši pochybnost úctyhodné, že tento časopis byl od tohoto data vydáván bez přerušení, jen s drobnou úpravou názvu a je vydáván stále, v současné době péčí České společnosti chemické. K této představě přispívá i skutečnost, že v nepochybně velmi důkladném soupisu chemických časopisů od nejstaršího Philosophical transactions of the Royal Society z r. 1664 do současnosti, otištěném v autoritativní monografii Chemická literatura Hanče a spol.¹, jsou Listy chemické uvedeny jako první český chemický časopis. Podrobnější zpracovávání historických fondů nacházejících se na pražské Vysoké škole chemicko-technologické, ať v Ústřední knihovně nebo v knihovnách některých ústavů, ale ukázalo, že počátky vydávání českých odborných periodik byly trochu složitější a hlavně zajímavější. Kromě faktu, kdo a kdy české chemické časopisy zakládal a vydával, dává taková detailnější inspekce možnost nahlédnout i do zákulisí tehdejších názorů a do celkové situace mezi českými chemiky.

Zdá se nepochybně, že v pravém slova smyslu prvním českých chemickým časopisem byl Časopis chemiků českých, jehož první ročník a první číslo je datováno dnem 1. ledna 1869 (cit.²), tedy o osm let dříve, než Listy chemické. Z podtitulu vyplývá, že byl vydáván také jako orgán (sic) Spolku cukrovarníků východních Čech, pravděpodobně tedy s finanční podporou tohoto spolku. Jinak je vydavatel poněkud nejasný, časopis je vydáván „v komisi“ F. Řivnáče a „tiskem“ dra. Ed. Grégra. Záznam v katalogu Národní knihovny uvádí jako vydavatele ještě Lud. Brábka. Jako redaktor je uveden Dr. Karel Otakar Čech za spolupráce Františka Štolby, ale na další vnitřní titulní straně je uvedeno spolupracovníků daleko více.

Že se jedná skutečně o první chemické periodikum vydávané v češtině vyplývá nejenom z názvu a data vydání 1. čísla a ročníku, ale i z předmluvy podepsané jen Redakce, kde se zřetelně konstatuje, že „...nedostávalo se nám posud časopisu českého, jenž by pěstoval toliko nauku chemickou, ...“. Je patrné, že motiv národnostního uvědomění zde hrál klíčovou roli, přičemž záměr byl publikovat původní články jak teoretické, tak i praktické, ale současně se neuzavírat otiskování anotací a referátů ze zahraniční literatury s cílem seznamovat tehdejší českou chemickou veřejnost s výsledky bádání v cizině. Šíři publikovaných témat názorně dokreslují názvy několika titulů publikova-

ných článků, kde najdeme jak teoretické práce tehdejší doby, např. „O významu pojmu valence“, přes vlastní experimentální chemii v článku „Nová reakce na kyselinu borovou“, až k ryze technickým sdělením typu „Nový druh noží pro řezačky na řípu“. I když jednotlivá čísla byla dosti útlá, cca 10–20 stránek, přece se podařilo vydat všech 12 čísel prvního ročníku s celkovým počtem 208 stran.

Další osud je ale poněkud nejasný. Exemplář ve vlastnictví Ústřední knihovny VŠCHT Praha je už od druhého ročníku označen jako příloha časopisu Průmyslník³, který začal vycházet ve stejném roce, a z obsahu je rovněž patrné, že objem materiálů v části označené jako Časopis chemiků českých, ročník II, je daleko menší, než počty stran za titulem Průmyslník. Časopis Průmyslník je ale uchováván v Národní knihovně v Praze a byl jako součást postupné digitalizace především historického materiálu digitalizován a je v této podobě přístupný. Je ale překvapující, že v autoritativním katalogu pražské Národní knihovny je pod heslem Průmyslník, ročník 1869 digitalizovaná titulní stránka jako Časopis chemiků českých, a to až do 12. čísla druhého ročníku v roce 1870. Teprve III. ročník je digitalizován jako časopis Průmyslník, ve kterém je Časopis chemiků českých jako příloha. Časopis Průmyslník pak prokazatelně vycházel do r. 1875, tedy do svého 7. ročníku. Jeho osud je ale dále nejasný, v katalozích Národní knihovny končí právě 7. ročníkem, ale v edičním úvodu prvního čísla tohoto ročníku se sděluje předplatitelům, že časopis bude nadále vycházet jako čtrnáctideník. A aby situace byla ještě méně přehledná, v krátké anotaci otištěné ve Věstníku bibliografickém, č. 7 z r. 1870 (cit.⁴), se oznamuje, že od 1. července r. 1870 je dříve samostatně vycházející Časopis chemiků českých přílohou časopisu Průmyslník, přičemž Průmyslník převzal úpravu Časopisu chemiků českých. I když se v této anotaci mluví o příloze, v závěru autor přeje oběma časopisům skvělou budoucnost a vyslovuje naději, že se zanedlouho přemění na týdeníky. Že situace byla chápána jako existence skutečně dvou časopisů, vyplývá i z předmluvy ke 2. ročníku Časopisu chemiků českých z r. 1870, kde není o pouhé příloze ani zmínka. Rovněž v přehledu české chemické literatury od nejstarších let do r. 1872, sepsané Černým a otištěném v dále diskutovaných Zprávách Spolku chemikův českých⁵, jsou jak první, tak i druhé ročníky, tedy vydání z r. 1869 a 1870 obou časopisů uvedeny samostatně, ale v r. 1871 už je uveden jen časopis Průmyslník jako 3. ročník.

Pečlivější inspekce historických fondů Ústřední knihovny VŠCHT Praha ale ukázala na ještě další český chemický časopis v pravém slova smyslu, jehož první číslo vyšlo rovněž dříve než první číslo Listů chemických. Tento časopis se skrývá pod poněkud zavádějícím názvem Zprávy Spolku chemikův českých. První číslo prvního ročníku je označeno datem 1872–1873, jako editor (v dnešní terminologii spíše asi „zodpovědný redaktor“) je

uveden profesor V. Šafařík. Z předmluvy zřetelně vyplývá, že tyto Zprávy byly chápány jako „...český časopis chemický“ a jeho vydávání bylo iniciováno založením Spolku chemiků českých rovněž v r. 1872, poté, kdy již v r. 1864 založili studenti chemického odboru na české polytechnice spolek podpůrný. Zde se prolíná historie vydávání českých chemických časopisů a v širším slova smyslu chemické literatury, s historií českých chemických spolků a společností. Stojí za zmínku, že v předmluvě není od r. 1869 vycházející Časopis chemiků českých vůbec zmíněn. Zda zde sehrály roli důvody spíše osobní (prof. Šafařík je sice uveden i jako spolupracovník Časopisu chemiků českých, ale dr. Čech ne), nebo už se projevovala averze „čisté“ chemie proti průmyslové, jak by se dalo soudit z poznámky, že „...literatura národní nemůže přestati na knihách obsahu čistě řemeslného“, nelze dnes říci. Obsah těchto „Zpráv“ sice odpovídá názvu, tedy najdeme zde podle očekávání spolkové zprávy, ale naprosto největší část představují články referující o výsledcích dosažených českými chemiky. Tak např. profesor Bělohoubek zde referuje o vzniku chloroformu, profesor Štolba o fluorkřemičitanu kobaltnatém apod. Je ovšem nutné konstatovat, že tento časopis/zprávy vycházely evidentně nepravidelně, protože zmíněný první ročník je datován léty 1872 až 1873, zatímco v katalogích Národní knihovny a ještě přesněji v katalogu Univerzity Karlovy je uveden roč. 1 (1872) – 2 (1876). Zdá se tedy, že vyšly jen dva ročníky s delším odstupem, zřejmě poté, co se podařilo shromáždit dostatek materiálu, situace, kterou řada vydavatelů vědeckých periodik celkem velmi dobře zná.

Uvedené skutečnosti velmi názorně ilustrují, že otázka existence českého chemického časopisu byla v sedmdesátých letech 19. století velmi aktuální, protože prakticky během sedmi let od prvního pokusu v podobě Časopisu chemiků českých z r. 1869 začaly vycházet Listy chemické v r. 1877, a to organizačně i odborně tak kvalitně fundované, že tento časopis vydržel všechny historické peripetie nepřetržitě do dnešních dnů. Aktuálnost v dané době vyplývá i z počátků vydávání analogických časopisů chemických společností daleko větších. Tak např. Bulletin de la Société chimique de France začal vycházet v r. 1859, Journal of Chemical Society vydává Royal Chemical Society od r. 1863 a Berichte der Deutschen chemischen Gesellschaft začaly vycházet v r. 1868, tedy jen jeden rok dříve než Časopis chemiků českých nebo o 9 let dříve než Listy chemické. I to svědčí, že postavení a aktivity českého živlu v rozvíjející se chemii byly velmi blízko evropskému dění. Zajímavý je i další aspekt, který se ukazuje při podrobnějším sledování tohoto vývoje. Jak již bylo zmíněno výše, je možné dedukovat, že existovaly určité rozpory mezi chápáním chemie jako čistě přírodovědné disciplíny na straně jedné a v její aplikované podobě na straně druhé. Předmluva k 1. číslu prvního ročníku Listů chemických je v tomto ohledu naprosto otevřená. Časopis chemiků českých sice vůbec nezmiňuje, ale Zprávy Spolku chemiků českých bere jako respektovaný časopis orientovaný na „...bádání přesně vědecké“. Ale na druhou stranu je zdůrazňováno, že je potřeba mít časopis, který se

bude věnovat výhradně zájmům „...lučební technologie“. A tím mají být právě založené Listy chemické, které se podle redaktorů mají stát „...skutečným střediskem technických chemiků českých“. Takže diskuse na téma „čistá“ chemie, versus „aplikovaná chemie“ je evidentně diskusním evergreenem od sedmdesátých let 19. století do dneška. Ale bez ohledu na tento aspekt je evidentní, že prakticky tytéž důvody, které iniciovaly snahy vydávat česká chemická periodika, tj. reprezentovat odborné zájmy národní vědecké společnosti, jsou i přes tehdejší, do značné míry obrozeneckou rétoriku, stále platné.

LITERATURA

1. Hanč O., Hummel V., Hlavica B.: *Chemická literatura*, str. 288. Nakl. Československé akademie věd 1954.
2. Časopis chemiků českých (K. O. Čech, F. Řivnáč, ed.). Praha 1869–1871.
3. Průmyslník, list věnovaný zájmům veškerého průmyslu. (Nakl. F. Řivnáč, Lud. Brábek), roč. I, č. 1, 1869.
4. F. A. Urbánkův Věstník bibliografický, č. 7, r. 1870.
5. Černý J. C.: Historie české literatury chemické. Zprávy Spolku chemiků českých, roč. I, č. 1, str. 71.
6. Zprávy Spolku chemiků českých, roč. I, č. 1, 1872–1873.
7. Listy chemické, Časopis věnovaný zájmům technické lučby a orgán spolku chemiků českých, Nakl. Spolku chemiků českých, roč. I, č. 1, 1877.

J. Šilhánek (*Department of Organic Technology, Institute of Chemical Technology, Prague*): **Some Notes on History of Early Attempts to Publish Czech Chemical Journals**

Despite of general awareness that the first Czech chemical journal was Chemické listy with the first volume and issue dated in 1877 more detailed inspection of historical collection of libraries of Institute of Chemical Technology in Prague revealed something else. The truly first chemistry journal published in Czech was Časopis chemiků českých (Journal of the Czech Chemists) with first issue and volume dated in 1869. And despite the fact that this title merged after two or three years of independent existence with more general title Průmyslník (Industrialist) there is still another title started earlier as Chemické listy. It is concealed under the title Zprávy Spolku chemiků českých (Reports of Society of Czech Chemists) with the first number and volume dated in 1872 and being, as could be judged from content, really scientific journal with only some society organizational or personal news. As follows from editorial message of first issue of Listy chemické, this Reports were considered as its real forerunner. It is now clear that history of Czech chemistry journal started about 8 years earlier than Listy chemické but it has to be highly appreciated that after only a few years has been founded journal lasting without practically any interruption from 1877 up to present.